

Las occurrenzas culturhistoricas da 700 onns «vischins da Tujetsch» 1325 – 2025

L'emprema occurrenza da «700 onns vischins Tujetsch» ei stada in success

Ver tschunconta persunas ein serimnadas ils 23 da matg 2026 allas 14.00 sil crest, la mutta dil vitg da Tschamut che ha dau agl uclaun il num Tschamut. Daniel Schmid, genau responsabel per la cultura e historia dalla val beneventa. Ils responsabels ein legreibels

e surstai dad ina schi gronda partecipaziun. Scochemai entscheiva la guida historica cun Tarcisi Hendry davart il vitget il pli el vest dil cantun Grischun. La partenza fa igl onn 1212. Quei onn retscheivan ils Gualsers da Tschamut dalla claustra da Mustér l'alp Tschamut. Quels onns fuva la cuntrada aunc cuvretga cun tendas dad uaul tochen agl ault dil Pass Alpsu. Cul'alp ein ils vischins da Tschamut stai beinstonts cun bia libertads. Els formavan ina vischnaunca ella vischnaunca da Tujetsch. Quella rihezia ha denton era dau bia dispetas enteifer ils vischins. Igl onn 1866 ein ils Tschamuters sfurzai da vender l'alp alla vischnaunca; els vevan stuiu far si deivets per cumprar ella dalla claustra ed ils cuosts d'ina dispeta denter ils da Tujetsch pertuccont la pastira dil Muntraviers han sfurzau a quei pass. Ussa fuvan els daventai cupleinamein Tuatschins.

La secunda staziun dall'excursiun ei stada ella caplutta da s.Clau. Il guid visa sin las specialitads culturalas dil sanctuari. Quei ei en emprema lingia il plantschiu sura cun la grondiusa rosetta enamiez. Lu la statua da s.Clau dil 14 avel tschentaner cun las treis ruclas d'aur. La Nossadunna digl altar ei in ulteriur bein cultural special che deriva dil sculptur Johannes Ritz da Selkingen el Walleis.

Ussa semova ina colonna dad interessadas ed interessai dalla historia viers Sutcrestas. Leu sper l'anteriura scola raquenta Hubert Venzin, Ruera, quater detgas che stattan en relaziun cun Tschamut e Selva. Quellas han fascinau igl auditori. Il vitget da Sutcrestas ei naschius entuorn 1850 per dar la caschun als da Selva da fugir dil prighel da lavinas duront igl unviern. Leu steva era ina caplutta cun scola e habitaziun pil caplon. Ils onns 1960 svanescha quella. Gia onns avon fuva la custeivla statua da Nossadunna digl agid vegnida plazzada a Selva ella nova baselgia da 1952.

Il til semova ussa encunter Selva. Spel clavau dalla pleiv raquenta il guid dils schabetgs tragics che han fatschentau ils habitonts da Selva che dumbrava pil pli rodund 80 persunas. La lavina digl onn 1808 ha priu la veta a 25 persunas. Ils dus barschaments, quel da 1785 e quel da 1949, ein stai tragedias pil vitg. Els han destruiu tut.

En la baselgia da Selva vegn mirau da cuminonza il film da Gieri Venzin. «Selva brischa». L'atmosfera el sanctuari ha dau al film profunditad speciala e mussau a moda historica ed autentica ils schabetgs digl onn 1949.

L'excursiun vegn terminada cun petta tuatschina cun pischada e bubrondas dallas uisas. Ton a Tschamut sco a Selva ein tablas d'informaziun vegnidas descuvretgas che resumeschan la historia dils dus vitgs da Dadens gl'uaul.

Ils responsabels engrazian a tuts. La proxima excursiun en rama dalla festivitad 700 onns, ha liug ils 20 da zercladur 2026 da Dieni a Rueras. Ils responsabels selegnan sin ina semeglionta participaziun cun schar reviver la historia da quei vischinadi.

Fastitgs, historias e regurdientschas

Excursiun culturhistorica da Dieni a Putnengia ed a Rueras, sonda ils 20 da zercladur 2026.

Il liug da partenza per quella excursiun el rom dalla festivitad 700 onns «Vischins da Tujetsch» ei fixaus sper la Punt casti a Dieni. Ver siatonta persunas spetgan sin la

partenza viers nies casti e per silsunter prender en mira igl anteri ur Meierhof dalla val, il vitg da Rueras.

Gerau, Daniel Schmid selegra ensemen culs organisaturs d'astgar beneventar tontas interessentas e tons interessents per que lla guida e per las marveglias historicas sur dil vischinadi da Rueras/Dieni e Putnengia.

Il guid dalla excursiun fixescha sco partenza igl onn 1200. Da quei temps existevan gia nos pli vegls edificis, a Sedrun la tuor dalla baselgia parochiala ed a Dieni la tuor dil casti

da Putnengia. Il clima fuva da gliez temps migeivels ed uauls s'extendevan tochen al Pass Alpsu. La val fuva quasi in desiart dad uaul. Avon che semetter en moviment fa il menader attents sin las treis punts a Dieni, in anteriur uclaun cun carteivel buca dapli che duas casas habitadas. Da dem ensi la punt cun las pli veglias ragischs d'ina punt en quei liug en direcziun viers Dadens igl uaul ni ensiviars viers Milez e Pass Tiarms. La secunda punt ei vegnida eregida 1863 cun la construcziun dalla via carrabla atras la val e gest sisura la punt dalla viafier, finida e preparada per nossa viafier igl onn 1915.

Sin via viers il casti fa il guid attents sin la formaziun dalla val e raquenta da Rueras sco Meierhof ed il «meier» che veva sco administratur dalla claustra d'incassar la dieschma pretendida dils subdits. Rueras in liug da pussonza ed impurtonza. Gest sur Rueras, si Flurin steva el 14avel tschentaner ina caplutta en honor da s. Flurin. En in document en connex cun quei liug cumpara igl emprem mistral dalla Cadi, numnadamein Ulrich Barlotta igl onn 1368. Ella retscha dils mistrals cumpara Petrus de Cavorga, 1371, sco secund mistral e quella retscha cuntinuescha e finescha igl onn 2015.

L'entrada el casti succeda atras treis portals e dus foss d'ustonza e resistenza. Ils presents intervegnan dalla construcziun dil casti, dil «ringmauer», che vegn menziunaus en in document da 1300. La nobla famiglia de Putnengia ei stada engaschada politicamein, denton era en uffeci d'avat entras Pieder de Putnengia. El ei staus in avat che ha promoviu la pasch e perquei stat el era davontier tier la refundaziun dalla Ligia Grischa ils 16 da mars 1424.

Sin via denter Casti e Rueras surpren Hubert Venzin il plaid e raquenta quater detgas dalla val Tujetsch. Secapescha ch'il striegn astga buca muncar e naturalmein era buca las strias. Quellas detgas fascineschan adina ils auditurs e sveglian la fantasia, menond tuts en in tut auter mund, in che ha accumpignau duront decennis il pievel Tuatschin. Adina ein ellas beinvegnidas, oravontut dad in oratur e dramaturg sco Hubert Venzin. Engraziament!

Rueras schai sin ina veglia bova giud la costa dil Caschlè ed il num deriva da bova, Ryferis. Ils vischins da Rueras han giu ina historia drammatica e turbulenta. Duas lavinas, 1749 e 1817, han destruiu ina gronda part dil vitg e 91 habitont han piars la veta. – Igl onn 1490 cumpra il vischinadi in zenn neu da Reckingen/Valleis ed in onn sissu vegn l'emprema caplutta benedida. Il zenn ei aschia il pli vegl dalla val.

La davosa staziun dalla guida ei a Suloms. Il menader emprova da svegliar il sentiment dalla situaziun stada ils onns 1749 e 1817 en quei liug cun la destrucziun d'ina gronda part dil vitg e 91 unfrenda. Quella situaziun ei stada in stermentusa sfida da dumignar da lezs onns las disgrazias dallas duas lavinas gondas. A Suloms va la part dalla guida cun ina eglia da viaden ella historia da quei tschancun a fin.

Gerau Daniel Schmid engrazia en num dils responsabels a tuts participonts e participontas che han dau ina magnifica culissa e demonstra igl interess per nossa val e nos fastitgas historics.

Allas quater s'entaupan tuts en baselgia. Bruno Berther, vischin da Rueras, ha preparau in grondius film sur dil vitg da Rueras. Quel ha mussau numerusas activitads dil vitg, mo era fatg attents sil svilup dil vitg dils davos onns e sin igl avegnir. Engraziamet!

Sil mir egl ost dalla baselgia vegn ina tabla d'informaziun piazzada che possibilitescha a mintgin e mintgina da far in viadi ella historia dil vischinadi Rueras/Dieni e Putnengia. L'excursiun vegn terminada cun ina part culinara. L'Uniun dil vischinadi Rueras ha offeriu avon hetta pizzas gustuas e diversas bubrondas. Engraziament!

La proxima excursiun en rama dalla festività 700 onns «Vischins da Tujetsch», ha liug ils 18 da fenadur 2026 a Zarcuns/Camischolas. Ils responsabels selegran sin ina semeglionta participaziun cun lu schar reviver la historia da quels dus vitgs.

Grond interess per Zarcuns e Camischolas

Allas duas, sonda ils 18 da fenadur 2026, ei la caplutta da s.Onna stada plena. Il president communal, Martin Cavegn, ei selgraus da beneventar rodund 75 vischinas e vischins sco era numerus hosps alla tiarza guida culturhistorica en rama dil giubileum 700 onns «vischins da Tujetsch».

La partenza per la guida ei secapescha la caplutta da s. Onna stada. Ella cun ses

varga 500 onns ha ina liunga historia cun in tragic eveniment, numnadamein il barschament da 1822. Ils 11 da fenadur, il di da s.Placi, da quei onn ei igl entir vitg da Camischolas barschaus giu. Ils mirs ein restai, las sontgadads moviblas ein

vegnidas spindradas. Ins di che jasters hagien dau fiug igl onn 1822 e scappai sul Pass la Crusch. Pader Baseli Berther noda: «Il fiug ei ruts ora entadem il vitg, da maun sut e sco la tradiziun raquenta, dau fiug da dus valanuots jasters, che seigien lu scappai sul Rizli.» Dues persunas han anflau la mort e 15 casas e circa 16 clavaus ein daventai en cuort temps in'unfrenda dallas flommas. Tgei gronda miseria suenter quei barschament e lu aunc la sperdita da duas persunas ellas flommas.

Igl altar gotic ei pér 1914 vegnius restauraus ed ei oz per la val in bischu extraordinari. Ensemen cugl altar gotic a S.Vigeli dat el perdetga dil temps gotic ella val. Sigl altar ein nov statuas da contemplar. La pli speciala ei la metterza

davon igl altar che presenta treis generaziuns: s.Onna, la mumma, Maria (Nossadunna), la feglia e Jesus il biadi.

Dalla veglia caplutta ei pauc enconuscent, suletamein igl altar. Ella possedeve carteivel in plantschiu sura d'aissas, tgunschamein decoraus ed ils mirs presentavan maletgs murals ell'entira caplutta. Novs maletgs ein vegni creai el cor entuorn igl onn 1658. Quels muossan: l'ascensiun da Maria, s.Zacharias, Maria cugl affon Jesus, sontga Catarina, s.Onna metterza, Maria sco instruidra, s.Nicolaus, Maria sco Eva e s. Elisabet cun s.Gion. Vid igl arviul denter nav e chor decoreschan ils maletgs: Jesus vegn tschentaus en fossa e l'Arma Cristi.

La structura dil vitg fuva quella d'in tipic vitg suenter la via dalla val. Las grondas midadas han entschiet per Camischolas cuort avon ils 60 onns. El nord dil vitg vegn la «sidlig» construida pils luvriers dalla ORA. Anora suenter la via crescha il vitg cun pliras casas e lu permiez ils plauns ora tochen l'avischinaziun al vitg ad Gonda.

La secunda staziun dall'excursiun ei a Camischolas sura. Veva quei uclaun aunc anno 1900 ina casa habitada ei quei semidau totalmein ils davos decennis.

Levet han entgins plievs smanatschau ils interessai ed interessadas ch'ei lu serimnai per la proxima presentaziun sul vitg da Zarcuns. Quasi al pei da Londadusa ha Hubert Venzin menau la raspada ella tiara dalla detga e dalla legenda. Striegn ha buca astgau muncar e las reglas da purs han fatg surstar. Senza Gionet da Giuv fuss Zarcuns, ch'ei fermamien colligius cun quella persuna, buca da patertgar. El, in um pietus, veva da recitar ina babnos da Giuv a Zarcuns e che Nossadunna ei cumparida ad el igl onn 1622, leu nua che la caplutta stat oz.

All'entschatta dil vitg seradunan tuts per tedlar ils davos aspects historicas. Gest cheu ein quei liug ha la lavina da L'ondausa satrau sis persunas, denter quels duas dunnas e sur Bearth. Els fuvan sin via per dar support als disgraziati a Ruera igl onn 1749. Plinavon ein era treis clavaus vegni destrui. Pader Baseli noda quei eveniment

en sia Lavur cumparida «A Camischolas» cmparida igl onn 1817: *La lavina vegn cun furia encunter Zarcuns e satiara sur Giachen Biart, plevon da Sedrun, cun tschun autras persunas: Giusep de Medell (il davos da quella schlatta), Casper Durschei, Sep Maria Caviezel, Onna Maria ed Onna Barla, feglias da Giachen Berther. Plevon Biart, numnaus silsunter sur Giachen dalla lavina, leva purtar cun quels treis umens gl'emprem agid als vischins da Rueras tier la terribla catastrofa dils 6 da fevrer 1749 ed ein daventai sez ina heroica unfrenda da carezia proximala ed han augmentau la profunda consternaziun dall'entira vallada. Sur Biart haveva giu benediu la platta dil barlot si Caschlè e grittentau cheutras sil pli ault grad las strias, che han giu engirau perpetna vendetga sil mument senza stola ed ussa pudiu menar atras lur plan, purtond neutier massa neiv e stuschond quella encunter Zarcuns. – Stuschei, stuschei, il ner vegn!“ aschia raquentan fablas e detgas da Tujetsch.»*

La gronda crusch lenn, fermada vid la casa da Schmed a Zarcuns, da maun sura, nua che la via menava pli daditg speras ora, regorda aunc ozildi vid quella stermentusa disgrazia. Quella crusch che vegn numnada Arma Cristi porta tuts utensils dalla crucifigaziun da Jesus.

En caplutta da Nossadunna astgan participontas e participonts guder la veta d'avon quasi 100 onns en Tujetsch. Ils films da Lucas Berther, Sedrun, impressiuneschan cullas scenas da cultura religiosa e da veta purila.

Il vischinadi da Zarcuns/Camischolas procura per ina marenda da nui cun pettas, caffè e bubrondas. Las fatschas cuntentas demuossan cuntentientscha per la tiarza guida «700 onns vischins». Ils organisaturs han palscher sch'ils biars e las biaras han viu lur patria cun auters egls ed emprendan da schazegiar quei unic che nus vein en nossa historia e cultura. Sper caplutta vegn plazzada ina tabla d'informaziun.

Ils 15 d'uost meina l'excursiun dil crest Niregl a S.Vigeli. Sin ina stedia participaziun selegran gia oz ils responsabels dall'organisaziun e l'uniun Cuminonza Sedrun, Bugnei, Surrein e Cavorgia

Da Sumniregl a S.Vigeli – nua che mintga pass raquenta historia

Al liug da partenza dalla quarta sentupada culturhistorica cun varga 60 participontas e participonts dat ei gia bia fastitgs historics. Ils pli vegls ein bein quels dalla via che passava avon 1864 atras la val. Ils colonists han encuretg via ed anflau quella da Mumpe anen silla spunda dil Bostg per arrivar ella val. In document da 1837 dat in detagliau sclariment da quella senda atras l'entira val. Ils mirs aunc veseivels muossan ina part dalla via che mava suenter la Val Bugnei si, passava vi tras la val per arrivar lu a Bugnei. In monument da construcziun ei la punt dalla viafier cun ses 120 m lunghezia, sia altezia da 25 m e cun 9 artgs ch'ei stada finida igl onn 1913. Ils onns dalla construcziun dil stradun 1863/64 steva a bugen in'ustria pils luvrrers. Quella senumnava Ristorante Italiano - Magazzeno & Alloggio - menada d'Andri Ermenegildo. Bugnei ha giu l'emprema fabrica sco ils Tuatschins numnavan ella, quella dils Deragischs da barschar durant 90 onns vischala. Per la caplutta han ils vischins e vischinas eligiù anno 1744 sco patrun il sogn Giusep.

Las Plauncas Niregl han cun la carschen dil vitg viers ost stuiu vegnir plantadas cun uaul per schurmegiar da lavinas. Quella lavur ei vegnida executada sigl entir tschancun el nord dil vitg denter ils onns 1903 e 1983. L'entschatta han las plantaziuns ella val priu 1891 cun Selva, lu Niregl 1903 e silsuenter Cuolm Cavorgia 1909. Las autras plantaziuns suondan ils onns 1940/50 e tochen viaden en 21avel. La Val Custeri ha surpriu la furniziun d'aua al niev Hotel Alpsu igl onn 1906, ella ha denton era tementau cun lavinas e bovas. Miron d'Alva giu sil vitg crodan entgins casaments en egl, inaga la baselgia da 1691, lu la Tgès'Alva dil 17avel tschantaner ed il museum digl onn 1899. El 19avel ei igl uaul dalla val staus decimaus a moda prigulusa aschia ch'il cantun ha pretendiu dapli risguard cun in rigurus reglament igl onn 1853 e la vischnaunca ha stuiu sfurzar da baghegiar las casa ord crap ed ils nuegls e clavaus ton sco pusseivel era. Per construir seivs cun crappa vegneva schizun bonificau. Visavi s'extenda la Val Nalps cun sia interessanta historia, la pli nova ei quella dil lag da fermada da 1962, la pli veglia ei quella che l'alp s'udeva avon tschantaners als signurs de Putnengia ed avat Pieder ha fatg si l'alp alla claustra. Quei ha cuzzau tochen avon paucs onns. Oz s'auda la pasculaziun a

persunavels da Segnas e contuorn.

La Spintscha schai sin terren da bova giu dalla Val Ruinatsch, consequentamein era il vitg da Sedrun, numnaus el 15avel tschentaner, igl onn 1483 Surdragun. La distanza d'altezia sur mar munta tochen giu al pei dil clutger varga 40 m. Il menader fa attents sil differents runs dalla vart seniastra dalla val. Entschiet egl ost ei quei per numnar ils gronds, il Run dil Bostg, la Val cul Run da Bugnei, la Val Custeri e la Val Ruintasch, il Drun da Sedrun, Londadusa, la Pulanera e la Val Runtget sur Selva. Cumparegliabels ein era ils crets el nord, en sia structura e moviments, aschia il Bostg, il Cuolm da Vi, il Caschlè, il Culmatsch, il Cuolm Val ed il Tiarms. Las detgas han era tier quella excursiun buca astgau muncar. Beni Hendry prelegia la Praula dils treis cavals e finescha quella culs tipics plaids d'ina praula, numnadamein: «Quels dus han lu aunc viviu ditg ensemen e sch'els ein buca morts, sche vivan ei aunc ussa!»

Interessadas ed interessai arrivavan alla staziun a val dalla sutgera Cungieri. Ella presentaziun en quei liug stat il turrissem davontier. Cungieri ei igl emprem grond indrez da transport viers cuolm e quei per stad ed unviern. Ils iniziants, ils fargliuns Berther dalla Cruna, ein stai ils piuniers. Il piunier dil turissem en nossa regiun ei gia pader Placi a Spescha staus. El ha aviert nossa val ad interessai e scienciats, el ha mussau ch'ins astgi ascender ils cuolms ed aunc bia auter e descriva la val igl onn 1806. Ils onns 1950/1960 ein ils onns da naschientscha dil turissem ella val suenter ina pulita fluriziun ils onns 1920/30. Igl onn 1959 survegn il Pass Alpsu siu runal e cun 1962 entscheiva il grond territori dad oz a crescer. Buca d'emblidar ei la funcziun dalla Viafier Furca Alpsu ch'ei vegnida aviarta avon 100 onns cun la finamira da promover il turissem. Il menader enumerescha tgei che Sedrun posseda e lu tgei che stat a Gonda. Adina ha buca regiu pasch. Lutgas denter ils dus vitgs han las pastiras da casa caschunau e la posiziun dalla staziun dalla VFA. Duas votaziuns da vischnaunca han denton favorisau Gonda. Romana Deragisch ha sluccau la tematica culturhsitorica cun la detga digl um grond. Quella finescha cugl um che veva midau calzers da dretg en pei seniester avon in precipezi ed el ha viu che sch'el vess fatg mo pli in pass, fuss el ius surengiu.

La proxima e davosa finamira ei la baselgia da sogn Vigeli. Avon fa il menader attents sil Bogn, sil museum e sigl archiv cultural. Dil reminent ha ina suletta fotografia ord quel saviu mussar il vegl passadi dil Run si e spargnau aschia alla vischnaunca ¼ milliun. Dil vest secuarcla il tschiel gia d'uriala cun nebels stgirs e porscha in frestg ed emperneivel clima da viandar. Avon baselgia sefuorman ils interessai per las davosas informaziuns. Avon pren genau Daniel Schmid il plaid, engrazia en general e paleisa davart las tablas d'informaziun che vegnan piazzadas a caschun dallas tschun excursiuns. Simbolicamein pren el naven la teila e lai admirar la tabla per la guida actuala. Ils presents intervegnan ussa aunc dils fastgitgs dalla baselgia veglia, quella che vegn menziunada igl onn 1205. Il clutger gigantic da 41 meter ei oz aunc il mussamant da quei emprem sanctuari.

La davosa staziun ei en baselgia. Il menader fa attents sin las propi bellezias dalla baselgia, oravontut sils tschun altars. Ils treis principals ein ord ils mauns dils sculpturs Ritz da Selkingen, bab e fegls, 1703 e 1725. Ils altars ellas capluttas dretg e senierster ein el nord dedicai a Nossadunna dil Carmel ed a Nossadunna dil s. Rusari. Il bischu stat ella caplutta da vart dretga cugl anteriur altar principal dall'emprema baselgia, in altar gotic dall'entschatta dil 16avel tschentaner.

Igl auditori sto ussa midar tschentaner e far il pass all'entschatta dil 19avel tschentaner. Igl onn 1816 ha survegniù il num: Onn senza sulegl, il suandont igl Onn dalla fom e quel che suonda ha purtau bia malsognas e malsauns ella val e consequentamein bia mortoris entras fleivlzia en consequenza dils onns precedents. Alla fin dil film «A la sumbriva dil Tambora» dil cineast tuatschin Gieri Venzin ei vegniù tut murtgeu, las davosas scenas cun ina sepultura, cun las fatschas impressiunontas dils acturs ed actuas han muentau e commoviu.

Il menader engrazia en num dils organisaturs da «700 onns Vischins da Tujetsch» per la preschientscha ed interess pils fastitgs historics dalla val. La gronda participaziun ha puspei fatg smarvegliar, mo era confirmau la valur da nies program. Als dus raquintaders il Beni e la Romana engraziament per las detgas che dattan investa en in mund a nus fetg jester. Tujetsch posseda ina nundetg gronda schelta. Ha la naschientscha da quellas da far cun l'isoladada da pli baul?

Denton ha la beinmeritada plievgia fatg valer. Beni Hendry, il responsabel dalla Cuminonza Sedrun, Bugnei, Surrein e Cavorgia, envida tuts participionts e participontas ad in puschegn. La purschida ei grondiusa e bonifichescha cun vivonda corporala suenter ina brava purziun vovonda spirtala. Engraziel.

Ils 5 da settember 2026 succeda la tschunavla excursiun vi da Maunsut a Surrein e Cavorgia. Gia oz selegran ils responsabels d'astgar beneventar numerus e numerosas adherentas dalla vart dretga da nossa val sco era hosps ed amitgs/as dalla val.